

КНИГА ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ОДЯГ

Білан М. С., Стельмащук Г. Г. Український стрій. – Львів: Фенікс, 2000. – 328 с.

Книга «Український стрій» є посібником для вищих і середніх навчальних закладів. Але одночасно це і науково-аналітичне видання. Матеріали, подані у праці, зібрані авторами у фондах рукописної книги Національного музею України, архіві Інституту народознавства НАН України та безпосередньо під час польових етнографічних обстежень у різних районах України впродовж двадцяти років. На значній джерельній і фактологічній основі показано шлях формування і побутування українського народного одягу від давньокам'яної доби до кінця ХХ ст.

У вступному слові автори зазначають, що «...дивом дивним залишається донині український національний стрій. Знаменита українська вишивана сорочка, жіноча й чоловіча, кожна неповторна через безліч узорів і технік вишивання, має магнетичну силу краси. При пильнішому пригляданні до неї відкривається така запаморочлива давність, що майже фізично відчуваєш її недосяжність. Колись зроблена кимось для себе ужиткова річ раптом стає історичною пам'яткою і витвором високого мистецтва, лучить недосягну минувшину з нинішнім днем, час і простір перетворює на єдиний духовний вимір, спомин про пращура наповнює відчуттям близькості. З пригаслих понять роду, племені, народу розвіюється попіл відчуженості і відкриваються гарячі жарини родинного вогнища, що зігріває живим теплом».

Уже ці рядки є свідченням того, що традиційний одяг українців мав і має не лише утилітарно-вжиткове значення для людини, а є важливим складником духовної культури як окремої особи, так і народу.

На початку викладу етнографічного матеріалу подано пояснення термінів, що стосуються вбрання людини. При цьому зазначається, що в сучасній розмовній та літературній українській мові часто вживається слово «костюм», яке має зовсім не українське, а французьке походження (космополітична назва для безнаціонального одягу).

Повністю погоджуюсь з думкою авторів книги, що слово, назва є найпершим питомим знаком для закріплення й зберігання здобутого знання, для поглиблення його і передачі нащадкам. Справді, слово, мова є одним із найважливіших чинників формування і збереження національної свідомості.

Автори вказують, що українська мова має свої питомі назви як для окремих предметів одягу, так і для їх комплексів. Це «стрій», «вбрання», «убрання», «шати», «шаття». У давніші часи вживались синонімічні слова «ноша», «одежа», «одежина», «одіва», «одіво», «одіг», «одіж», «одіння», «одія», «руб», «рубаття», «рам'я».

Поряд із загальними назвами одягу існує багато назв окремих його частин, доповнень, способів ношення і т. ін. Серед великого термінологічного шару української мови є слова, які відбивають історичну глибину, вказують на давність української мови, на відображення у ній вірувань наших предків. Для ілюстрації наведено старовинне слово «лудина». У давнину цим словом позначали предмет ноші, що вкривав усе тіло. Це слово вживалось і для позначення всієї і всякої одиви. У період пізньої середньовічної історії ця назва означала верхнє довгополе вбрання, виготовлене з дорогоцінної золототканої або срібнотканої тканини з наступним поширенням цієї назви на все вбрання. Автори книги намагаються пояснити зв'язок слова «лудина» зі словом «людина». Їх висновок досить цікавий: «Наша сутність, покрита зовнішньою оболонкою – лудиною з символічними позначками чоловіка й жінки, створили загальне поняття – лудина. До всіх еволюційних визначень Homo sapiens (людини мислячої) правомірно було б додати «лудина в сорочці» або «лудина вбрана» (С. 7).

При характеристиці символіки українського традиційного вбрання робиться висновок, що лудина як убрання дорослих і дітей, чоловіків і жінок було сонячно-рясним. Основна його ознака, «...подарована ношею живій істоті, зберігала священне значення – сонячне походження. Слово «лудина» продовжувало це означати, розширивши символічний зміст: за релігійно-мітологічною

ознакою жива істота також мала сонячне походження, перебувала у зрідненому зв'язку з ним».

У книзі робляться посилання на одну з найдавніших пам'яток української писемності «Слова о полку Ігоревім» про те, що ми є онуки Дажбога – Бога Сонця, є сонячний люд. Відповідно, слово «людина» означало і живу істоту, і її родоплемінну належність, подібно до сучасних понять: родинність, національність, носієм якої була і людина і її сорочка. Відповідно, людина і сорочка становили духовну єдність. Сорочка була невід'ємною від людини. Вона була інформативним джерелом: вказувала на вік, стать, сімейний стан, становище у колективі, вид праці; виконувала магічну функцію: хвору дитину загортали в жіночу сорочку, щоб одужала; під час магічного викликання дощу та пошестей жінки лише в самих сорочках виконували магічні обрядодії і т. ін.

Чи не вперше в етнографічній літературі з народної ноші автори використали і пов'язали з історією українського одягу археологічний матеріал від часу давньокам'яної доби (зі стоянок і поселень Гінцівки на Полтавщині, Гіржівки на Одещині, Кирилівки на Київщині, Мізина та Пушкарів на Чернігівщині, Межиріччя на Черкащині, Молодого на Чернівецьчині та ін.). При цьому зроблено висновок, що цей матеріал засвідчує «...генетичну єдність та дає можливість скласти уявлення про розвинену культуру кам'яної доби на території України та закоріненість у неї української традиційної культури» (С. 21).

Надзвичайно цінним є і те, що у книзі показано спадковість традиційної культури (народного одягу) від трипільської культури IV ст. до н. е. Тобто етнографічні обстеження археологічних матеріалів трипільських поселень розбивають ненаукові залізниківсько-толочківські постулати про неукраїнський характер і відсутність зв'язку між трипільською культурою і традиційною культурою українців. Разом з тим, ці етнографічні спостереження і наукові висновки підтверджують концепцію витоків української культури не тільки з Трипілля, а й з кам'яної доби історії людства.

Проаналізувавши матеріали щодо вбрання мешканців терену України періоду кімерійської, скіфсько(сколотської)-сарматської культури, аргументовано зроблено висновок: «І стає очевидним, що культурні здобутки скототів – це спадщина нашої землі і нашого народу» (С. 16).

У книзі подано реконструкцію скіфського убрання дівчини за речовими матеріалами розкопок поховання Вишнева Могила поблизу с. Гюнівки Запорізької області Я. Прилипом і Ю. Фолтиком. Дивись на цей малюнок і бачиш перед собою дівчину – подолянку чи прикарпатку у традиційному українському вбранні. Вона у додільній полотняній сорочці, тканий обгортці, безрукавці, шкіряних черевиках. На голові чільце з круглими підвісками, що звисають на скроні, а на шиї – в'язочки різнокольорового скляного намиста. Справді, «...як промовляє до нас своїм убранням ця дівчина, похована у IV ст. до н. е.!» (С. 19).

У матеріалі про убрання княжої доби – Київської Русі зазначається, що це вже писана наша історія, і до археологічних матеріалів додаються пам'ятки архітектури, літописи, фрески, мозаїка, а також живий фольклор, традиційні народні промисли, обряди, звичаї, народні свята.

В етнографічній літературі попереднього часу більша увага надавалась одягу знаті (болярсько-князівському вбранню). У книзі М. Білан і Г. Стельмашук подано обширний матеріал про характерні риси та особливості одягу простих людей. Тут уважено, що «...давній народний стрій до середини XIII ст., тобто до ординської навали, був позначений своєрідними, властивими лише йому особливостями. Одіж, взуття, головні убори виготовляли з матеріалів домашнього виробництва. Природні матеріали поступаються спеціально виробленим тканинам з льону, конопель, вовни, обробленої шкіри» (С. 21). Автори книги наводять термінологічні назви тканин того часу: сукно, полотно, сермяга, опона, власяниця та окремих частин убрання. Так, чоловічі сорочки мали назви: руб, остуля, рубаха, чехль, чехлик, а штани – порти, ногавиці, гаті.

Дано опис також боярсько-князівського строю, зазначається, що стрій у князів і княгинь, дружинників-лицарів за княжої доби мав ознаки соціального стану. Знатні люди шили окремі елементи убрання з дорогих привізних шовкових тканин. При цьому дуже часто крій сорочок та інших складників строю не відрізнявся від крою вбрання простих людей, відмінності були лише в багатому оздобленні і доповненнях. Зокрема, автори книги пишуть: «Спираючись на археологічні матеріали та писемні джерела, можемо скласти повне уявлення про жіночий стрій княжих часів. У теплі дні жінки носили тільки довгу сорочку, підв'язану крайкою, як це було в українському селі ще у XIX ст. Жіноча сорочка відрізнялася від чоловічої довжиною, вона сягала кісточок ніг.

Горловину, низ рукавів, подолок декорували каймою, вишивкою. В убранні знаті була така ж сорочка, лише обов'язково з вибіленого тонкого полотна або шовку. На сорочку накладали поясний одяг – запаску і попередницю. Це була тканина з вовни одіж, що складалася з двох деталей, незшивана. Кріпилась вона до паска і прив'язувалася в стані. Такий спосіб ношення поясного вбрання: плахт, запасок, попередниць – утримувався в Україні до початку ХХ ст., а в обрядовому строї в Карпатах – ще й до сьогодні (Косівський р-н, с. Космач)» (С. 29–30).

У книзі подається характеристика одягу українців ХV–ХVІІІ ст. як у містах, так і в селах, під назвою «Ноша воїнів і мирних трударів». При цьому зазначається, що етнічно міста стають різнонаціональними. Села ж і далі переважно залишаються однорідними. У процесі збереження і передачі з покоління в покоління національних цінностей села виступають хранителями давніх надбань, давніх традицій і традиційного убрання.

Дослідники у цей історичний період виділяють певні характерні риси традиційного вбрання Полісся, Поділля, Карпат, центральних областей України та Буковини. Зроблено аналіз козацького строю та строю козацької старшини. Відзначено, що вбрання козаків та козацької старшини наклало свій відбиток на стрій української аристократії, який стійко утримувався у побутуванні протягом двох століть: ХVІІ і ХVІІІ.

Хоча дорогі візерункові тканини та кольорові сукна в той час були поширені в усій Європі, українське вбрання з них відзначалося своєрідністю і неповторністю завдяки збереженню давніх строїв і традиційних видів убрання. Козацька ноша відтворювала єдиний образ українського козацтва, волелюбного, сильного духом, відважного, що корінням своєї традиції сягало трипільських, скіфсько-сарматських і давньокиївських часів.

Відзначена і роль жінки у збереженні національних традицій: «Жінки слідкували і за правильним, тобто відповідним, до кожної нагоди убиранням та ношенням одягу. Це також важливо і повинно включатися в комплексне поняття строю, оскільки він був неоднаковий у домі, при господарстві і на виході – на людях, у будень і в свято, в обрядах і ритуальних діях. Жіноче середовище було ревнителем усіх давніх народних традицій. Збереженням нашого національного строю ми зобов'язані українським жінкам, їх працелюбності, талановитості і духовній непохитності» (С. 48).

Характеризуючи український традиційний одяг ХV–ХVІІІ ст., автори книги, проте, зазначають, що під впливом бурхливих соціально-історичних процесів відбувається певна трансформація, окремі запозичення від сусідів. Особливо таких змін зазнає міське населення.

У книзі пояснюється, з якого матеріалу і за якими технологічними способами виготовлялося традиційне вбрання, називаються окремі частини одягу, вказано на особливості народного крою та шиття.

Розглядаючи питання про символіку українського вбрання, автори книги зазначають, що феномен українського традиційного строю полягає саме в тому, що в ньому втілені всі засади народної творчості, свідомості та самосвідомості від їх витоків у процесі вироблення окремих одягів аж до повної світоглядної моделі у сформованому строї і правилах його побутування. Він постає як наочне втілення єдності матеріального і духовного начал буттєвого і пізнавального, ідеальний для дослідження зразок народної творчості і витвір народного мистецтва, який показує давню українську культуру як окремий тип, що базується на народній творчості (С. 89).

У книзі зроблено спробу пояснити походження як самих назв, застосовуваних у процесі виготовлення і виявлення одягу, так і їхній символізм – передачу ідей через знаки та символи. Для прикладу взято слова: прядіння, веретено, прядивна кривулька, полотно, намітка, викіт, ряска, крижмо, луб, взір. Дається також символічне значення вживаних у народному вбранні кольорів.

Спостерігаючи українську традиційну ношу, помічаємо значну подібність народного строю на всіх українських теренах – від Полісся до Криму і від Карпат до Слобожанщини. Це засвідчує особливу близькість і спорідненість народу, який протягом тисячоліть жив автохтоном на теренах Північного Причорномор'я і Приазов'я, у басейнах рік Дунаю, Прута, Дністра, Бугу, Дніпра, Дону.

Розглядаючи традиційні строї етнографічних регіонів України, автори книги зазначають, що спільні риси традиційного вбрання відкривають фундаментальні основи єдності народу, глибинні витoki етносу, пов'язані з типом його господарської діяльності, залежної, у свою чергу, від

природного середовища. Це стосується матеріалів, з яких виготовляли ношу, знарядь праці і трудових процесів. Спільність простежується і в самих предметах убрання. Висновок: комплекс, національний стрій – вершина розвитку та формування українського традиційного вбрання та одночасно – апофеоз єдності, етнічної, генетичної спорідненості українського народу.

Разом з тим, на ґрунті стійкої єдності, утвореної спільними рисами українського традиційного строю, спостерігаються й особливості, характерні для окремих регіонів України. Зберігаючи генетичну єдність традиційного одягу, ці особливості лише підкреслюють його багатство і тривалий процес становлення та розвитку, а також певні етнічні взаємовпливи.

У книзі подано матеріал про локальні особливості традиційного строю. Відзначається, що ці локальні особливості спостерігаються не лише в одязі, а й у побуті, звичаях, обрядах, діалектах мови. За цими ознаками вчені виділяють історико-етнографічні регіони України, які не співпадають із сучасним її адміністративно-територіальним поділом. Автори книги зосередили свою увагу на історико-етнографічних районах у нинішніх межах України: Наддніпрянщині, Українському Причорномор'ї та Приазов'ї, Слобожанщині, Поліссі, Волині, Поділлі, Опіллі, Бойківщині, Гуцульщині, Лемківщині, Буковині, Покутті, Закарпатті.

У книзі подано як фотографічний та ілюстративний матеріал, так і реконструкції авторів, схеми, малюнки, карти, що є дуже цінним для видання такого характеру.

Не обминули автори книги і такого питання, як використовуються традиції народного вбрання сьогодні. Наведено приклади використання комплексів і окремих деталей традиційного одягу в побуті та обрядовості українців другої половини ХХ ст., а також використання традиційних мотивів народного вбрання у сценічних костюмах та моделюванні виставкових зразків.

При загальній позитивній оцінці поданого у книзі матеріалу можна висловити і ряд побажань. Зокрема, авторам книги варто було б при першій згадці схеми історико-етнографічного районування України вказати, що подана схема є їх власною, оскільки в українській етнографічній літературі існують і інші класифікаційні схеми (В. Наулка, Р. Кирчіва та ін.).

У книзі (С. 257) для позначення історико-етнографічного регіону використано термін «Буковина Північна». Цей термін в історичній літературі з'явився у радянські часи. Проте з 90-х років ХХ ст. від нього відмовились, оскільки ні в XVI, ні у ХХ ст.ст. не виділялась територія за назвою «Північна Буковина». Якщо потрібно було уточнення, то називали «північна частина Буковини».

У книзі зустрічаються помилки і технічного характеру. Так, на С. 68–69 невідповідно поставлено підпис для ілюстрації такого знаряддя як потік.

На карті України на С. 295 двічі подано назву обласного центру «Кіровоград», але пропущено назву «Чернівці».

Висловлені зауваження аж ніяк не зменшують цінності даного видання.

м. Чернівці